

УДК 009:168.522

LITERATURE AND PHILOSOPHY AS CULTURAL PHENOMENA: POINTS OF INTERSECTION AND DISAGREEMENT

ЛІТЕРАТУРА І ФІЛОСОФІЯ ЯК КУЛЬТУРНІ ФЕНОМЕНИ: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ І РОЗБІЖНОСТЕЙ

Afanasiev O.I. / Афанасьєв О.І.

d.f.s., prof. / д.ф.н., проф.

ORCID: 0009-0006-3605-3931

National University "Odessa Polytechnic", Odesa, Shevchenko ave 1, 65044

Національний університет «Одеська політехніка», Одеса, пр. Шевченка 1, 65044

Анотація. В роботі розглядаються два аспекти взаємин філософії і літератури: порівняння їх як цілісних явищ з точки зору їх ставлення до світу людини, де і філософія, і література виступають як конкуруючі суб'єкти, і філософський аналіз літератури, де література розглядається як об'єкт або область дослідження філософії.

Ключові слова: філософія, література, велика література, кліпове мислення, літературознавство.

Вступ.

Взаємовідношення філософії і літератури має давню історію, що бере свій початок ще в античності, коли ці культурні явища стали відносно самостійними. Очевидна різниця між філософією і літературою була помітна вже при їх виникненні. Філософія зосереджена на проблемі у вигляді питання та аргументованій відповіді, а література – на цікавій пригоді. Однак в ході культурної еволюції з'ясувалося, що строгі раціональні міркування філософа є своєрідною пригородою як думки, так і пов'язаної з нею дії. У той же час розважальний літературний сюжет часто має явну чи неявну проблему, глибокий сенс, що виходить за рамки миттєвих розваг. У взаєминах філософії і літератури на протязі довгої історії було все, від гармонії до ворожнечі, від тісних зв'язків до відсутності таких. Остання обставина є причиною того, що ряд дослідників не вбачає проблеми у взаєминах філософії та літератури [4, с.7]. Однак інші автори успішно проблематизують цей зв'язок, фіксуючи ті обставини, коли це актуально [4, с. 9-12.]. Проблема кореляції актуалізується і цікавим, але не безперечним твердженням про нероздільність філософії і літератури [3], особливо, коли аналізуються філософські проблеми, які ставлять літератори у своїх творах [3; 2; 5].

У зв'язку з нескінченною багатогранністю як філософії, так і літератури можна виділити багато аспектів взаємин філософії і літератури, деякі з яких і будуть предметом розгляду.

Основний текст.

Якщо розглядати філософію і літературу як деякі цілісні явища незалежно від їх складної структури і різноманіття функцій, то їхнє співвідношення зводиться в основному до двох аспектів. Перший - це порівняння з точки зору їхнього ставлення до світу: світу природи, культури, суспільства, людини. Тобто, що і як вони відображають, або, скоріше, що і як нав'язують цьому світу, що формулюють у вигляді ідеалів або норм, який світ малюють як бажаний, до чого закликають тощо.

Другим аспектом взаємин філософії і літератури є філософський аналіз літератури. І тут частіше проглядається взаємозв'язок між філософією та літературознавством (або іншими дисциплінами, що вивчають літературу). А література розглядається як об'єкт або сфера дослідження [1].

У першому аспекті дуже важливо, чи ставляться філософські проблеми письменниками чи ні. Якщо цього немає, то кореляція не простежується, кожен зайнятий своєю справою, використовуючи різні підходи, методи, засоби тощо. Правда, це може відчувати, оцінити і відзначити тільки добре освічений, підготовлений читач, як правило, професіонал. Для повного розкриття філософської проблематики літературних творів потрібен ґрунтовний філософсько-літературний аналіз. Лише після нього в культуру входили відповідні твори з певними оцінками. Іншими словами, література ставить загальнолюдські проблеми, але не формулює філософських проблем в прямому сенсі цього слова, їх все одно потрібно розкривати, зокрема, професійним дослідженням. Тобто і в цьому випадку література може виступати як дослідницька область філософії.

У другому аспекті істотним є те, що в літературних творах при їх філософському аналізі виявляються і навіть вводяться філософські проблеми незалежно від ідеї, бажання і наміру авторів-письменників. Причому дуже часто

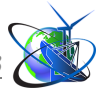

література цілком або частково розглядається як єдиний, однорідний, цілісний об'єкт незалежно від того, що вона складається з окремих самостійних творів з дуже різними авторами і неоднозначним сприйняттям читачів.

Зрештою, перший аспект можна звести до другого в певному сенсі, оскільки порівняння філософських і літературних установок на світ здійснюється на території філософії, хоча і з очевидним використанням літературознавчих доробок. Крім того, важливо, що література формує особливий самостійний світ, який існує нарівні з реальним світом, хоча б тому, що реально впливає на нього. Адже практично всі люди порівнюють себе і інших з літературними персонажами і оцінюють людей і явища відповідно до певних ідеалів, сформованих літературою. У зв'язку з цим філософське осмислення літературного світу не менш важливе, ніж реального світу.

Співвідношення філософії і літератури обов'язково вимагає уточнення: що мається на увазі під літературою і філософією. Справа в тому, що філософія об'єднує під своїм дахом досить багато філософських напрямків і самостійних областей дослідження, а їхні інтереси часто дуже далекі один від одного і від літератури. Як приклад можна назвати структурні або динамічні онтології, які практично повсюдно пов'язані з природою і реалізуються на матеріалі природознавства. З іншого боку, ті галузі філософського знання, які ставлять проблеми власне людського світу і буття в ньому, проблеми сенсу життя, сутності людини та інші філософсько-моральні, філософсько-естетичні, філософсько-культурні, філософсько-гуманітарні питання, співвідносяться з літературними творами, які ставлять по суті ті ж проблеми, але в іншій формі і іншими засобами. Саме тут зазвичай згадують певний філософський напрямок, наприклад, екзистенціалізм, постмодернізм, або французьких філософів XVIII століття, або німецьких романтиків, але, скажімо, не позитивізм.

Відповідно, не вся література наповнена філософськими проблемами. Правда, в тих випадках, де вони зустрічаються, їх філософське формулювання і тлумачення є скоріше предметом філософського або філософсько-літературного тлумачення, бо саме література використовує свої засоби виразності. Однак тут

чітко простежується аналогія, яка є областю можливого аналізу співвідношення філософії і літератури, а також філософії і літературознавства.

Слід враховувати, що предмет і засоби літератури постійно змінювалися в ході соціокультурної еволюції, а останнім часом і докорінно змінилися. І справа навіть не в тому, що поряд з «великою літературою» є пригодницька, детективна, розважальна література та інше «легке читиво», яке не тільки має право на існування, але і без якого література була б вкрай бідною. Можна говорити про радикальні зміни з огляду на нескінченну кількість написаного, особливо з урахуванням текстів ЗМІ, текстів у Всесвітній павутині, на всіляких інтернет-каналах, платформах, сайтах, де публікуються і художні твори, і нефікшн-література. У недалекому минулому традиційна література продукувала цілісні тексти, причому значного обсягу, які входили в цілісну літературну і культурну тканину, носіями якої були особистості з цілісним світоглядом. Тепер традиційна цілісність розпалася. Це стосується соціокультурних, релігійних, наукових, філософських утворень. Цілісного світогляду не існує. Сучасному читачеві як споживачеві всіляких текстів не потрібна цілісність. Кліпове мислення і кліпово-хаотичний світогляд сприймають короткі, часто не пов'язані між собою і суперечливі тексти. Філософські проблеми там досить рідко згадуються. Однак деяким областям філософії все це цікаво. У зв'язку з цим можна назвати філософію науки, яка аналізує, зокрема, методи, норми, значення, ідеали, і науковість літературознавства, яке, в свою чергу, вивчає всілякі літературні тексти. Причому філософія науки може відноситися не тільки до літературної критики, а й безпосередньо до самих літературних текстів. У зв'язку з цим філософ може аналізувати літературні тексти незалежно від того, чи ставив письменник там філософські проблеми, а на основі спеціальних філософських проблем. Типовим прикладом є «Час і історія» Рікера [6].

У зв'язку з цим не безглуздою є точка зору, згідно з якою говорити про взаємини філософії і літератури можна тільки з урахуванням ряду застережень, серед яких є саме «велика література», а не будь-яка. Така позиція, на перший погляд, дуже приваблива, оскільки велика література фіксує і епоху, і людські

типи, і спосіб мислення, і засоби дії, і ідеали бажаного майбутнього, і багато з того, що цікаво філософії. Але тоді у безкрайньому морі літератури, знайдеться лише кілька десятків творів, гідних бути зарахованими до видатних, з якими може мати справу філософія. Це буде занадто великим обмеженням з дуже розпливчастими критеріями, до того ж з аналізу випаде дуже велика і цікава область «маленької» літератури. Ситуація нагадує сучасні суперечки про те, що можна назвати витвором мистецтва. Здається, що виграє та точка зору, згідно з якою твір мистецтва є таким, якщо його таким визнав автор і хоча б один глядач. Аналогічно літературним твором в такому разі можна назвати якийсь текст, якщо його сюди відніс автор і хоча б один читач. Однак філософський і літературний інтерес може представляти не тільки літературний, а взагалі будь-який текст. Проте літературний текст, особливо з великої або «навколовеликої» літератури, значно багатший за будь-які інші, навіть наукові, філософські, релігійні тощо, і в цьому сенсі до недавнього часу він був кращим в якості об'єкту дослідження.

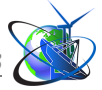
Як правило, при порівнянні філософії і літератури звертається увага на раціональний вплив першого і емоційний вплив другого. Це розмежування іноді використовується, зокрема, для того, щоб показати недостатність літератури як представника людського буття. Зокрема, існує популярна думка, що культура пострадянського (а також радянського і дорадянського) простору літературоцентрична, і тут вплив філософії не такий великий, як на Заході. У цьому сенсі в нашій культурі філософія програла боротьбу літературі [4, с.14]. Однак література сама по собі не може впоратися з функцією володаря думок, з функцією репрезентації культури і власне антропологічної репрезентації. Філософська рефлексія потрібна не тільки над культурними цінностями та універсаліями, а й над літературними ідеалами, нормами та цінностями. Виникає потреба у філософському (поряд з літературним) тлумаченні художніх образів, типологій, героїчних, етичних та естетичних ідеалів. Коротше кажучи, метафори недостатньо, потрібен аргумент. За останні відповідає філософія, роль якої в нашій культурі повинна всіляко збільшуватися.

Емоційний вплив літератури можна розглядати не як обмеження, а, навпаки,

як її перевагу. Адже читання літератури, як зазначають деякі автори, не тільки і навіть не стільки передбачає пошук смислів, ідей, особливих смислів, авторських намірів у літературному творі, а є переживанням певного особливого настрою, що виник у процесі та в результаті читання. У цьому сенсі читання більше тілесне та емоційне, ніж раціональне [4, с.17]. Відомо, що непідготовлені читачі, а їх начебто більшість, відчувають емоційний вплив і потрапляють під відповідний настрій, який в свою чергу певним чином визначає їх дії. А у підготовленого читача відповідний настрій може забезпечити більш адекватне переживання, скажімо, певної минулої епохи, ніж навіть у сучасників. Хоча, звичайно, досвід не обходиться без раціональних процедур. З'ясувати, як саме література виробляє настрої читача, є дуже перспективним завданням філософсько-орієнтованих досліджень літератури.

У зв'язку з цим може здатися, що літературознавство набагато далі від науки, ніж філософія. Однак це далеко не так. Адже літературні твори, наприклад вірші, потребують не тільки їхнього опису в рамках суб'єктивного особистого естетичного досвіду, але й дослідження еволюції його форм в термінах доведених і доказових закономірностей. Такі розділи літературознавства використовують, зокрема, математичний апарат і відповідають самим суворим вимогам науки, не поступаючись в цьому відношенні природознавству. Отже і в літературознавстві існують різні підходи до вивчення літератури. Це важливо не тільки саме по собі, але і в зв'язку з часто задаваним питанням: до чого тяжіє філософія, як вона повинна себе позиціонувати по відношенню до літературознавства і самої літератури: як наука або як література? У зв'язку з невичерпністю філософії може бути кілька відповідей. Не ставлячи перед собою завдання їх аналізу, зазначимо лише, що традиційна відповідь не втрачає свого сенсу: філософія - це не наука, не література, не мистецтво, не релігія, а ... філософія з її понятійним апаратом, своїми підходами, власним баченням, тобто є самостійною і самодостатньою формою осмислення світу. У цьому сенсі філософський стиль мислення не повинен замінюватися літературним стилем з його необов'язковою точністю, нелогічністю, двозначністю, непослідовністю,

відсутністю доказовості.

Література, як художній твір, асоціюється, перш за все, з художнім образом та/або особливими авторськими прийомами, орієнтованими на емоційний вплив. Однак узагальнення, типовість образу, характерна для видатних літературних творів, являє собою саме раціональну складову художнього образу. Більше того, ця раціональність проявляється в наративі як визначальному елементі літературного твору. Наратив, при всіх його різноманітних характеристиках, раціональний і в задумі автора, і в його реалізації, і в сприйнятті читача. Навіть у фольклорних загадках або сюрреалістичній поезії як грі слів, де немає розповіді в явній формі, наратив все одно присутній або неявно, приховано, або в скороченому вигляді. І в читацькому сприйнятті він проявляється і розгортається, можливо, не зовсім так, як в авторському задумі, але в своїй явно наративній формі. Після Рікера стало загальноприйнятим констатувати наративність будь-якого тексту, філософського, наукового, літературного [6], але в літературі вона проявляється найбільш яскраво.

Можливо, ця обставина, крім усього іншого, визначає інтерес сучасних філософів до літературних форм вираження, оскільки раціональна складова не зникає навіть при тісному зближенні філософії і літератури.

Висновки.

Серед багатьох аспектів взаємин філософії і літератури особливо важливими є два: 1) коли філософія і література, як цілісні явища, виступають конкуруючими суб'єктами, оволодіваючи загальним для них об'єктом – світом людини, по різному ставлячи філософські проблеми. 2) коли література виступає як об'єкт або область дослідження філософії, де філософія вступає в конкуренцію з літературознавством.

Література:

1. Афанасьєв О.І., Василенко І.Л. Література як дослідне поле філософії // Філософія та гуманізм. Вип. 2 (12). - Одеса: ОНПУ, 2020. – 134 с. С.9-18
2. Захара І. Філософія і література: єдність в ім'я духовності // ISSN 2078

6999. Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. 2012. Випуск 15. С. 14–21. URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/15_2012/4.pdf

3. Зубрицька М. Нероздільність: література як філософія та філософія як література // Філософські проблеми науки. Львів-Варшава, 2010. С. 33-43.

4. Ковалевський О. Ліни Костенко філософія бунту й «філософія серця». Харків: Прапор, 2001. 176 с.

5. Філософія і література. Круглий стіл редакції часопису «Філософська думка». Київ. Філософська думка. 2011. № 1.

6. Ricoeur, P. Hermeneutics and Human Science. Cambridge university press. 1995. 314 p.

Abstract. The paper considers two aspects of the relationship between philosophy and literature: comparison of them as integral phenomena from the point of view of their relationship to the human world, where both philosophy and literature act as competing subjects, and philosophical analysis of literature, where literature is considered as an object or field of study of philosophy.

Key words: philosophy, literature, great literature, clip thinking, literary criticism.

Статтю надіслано: 24.08.2025 г.

© Афанасьєв О.І.